

SARI MAARIT FLORESCU (HOLAPPA)

JOHN RAWLS

Filosofia politică și teoria dreptății

INTRODUCERE

Dedicând cariera sa filosofică unui singur domeniu, John Rawls s-a ocupat de noțiunea de dreptate mai mult decât oricare alt filosof contemporan. Capodopera sa, *A Theory of Justice (O teorie a dreptății)*, apărută în 1971 și tradusă în mai mult de treizeci de limbi, este catalogată ca fiind una din cele mai importante lucrări din filosofia morală și politică a secolului al XX-lea. Samuel Freeman, profesor de filosofie și de drept la Universitatea din Pennsylvania care este totodată și un recunoscut comentator internațional al filosofiei rawlsiane, scrie că moștenirea de valoare pe care Rawls a lăsat-o în urma celor 40 ani ai carierei sale este o concepție ce continuă să se dezvolte având o temă de mare actualitate. Este clar că el a fost unul dintre cei mai semnificativi filosofi morali și politici ai secolului al XX-lea, lucru ce-i va aduce, ca atare, o recunoaștere în secolele care urmează.¹

În *A Theory of Justice*, Rawls acordă o atenție deosebită problematicii distribuirii bunurilor dintr-o societate, abordând nu numai chestiunea bunurilor materiale ci și pe cea a libertăților indivizilor și a puterii politice. Această preocupare asupra dreptății distributive a născut, în deceniile ce au urmat publicării cărții, un mare număr de dezbateri cu precădere despre natura bunurilor distribuite, despre justificările morale și principiile politice, dar și despre eficiența lor, într-o societate pluralistă cu valori multiple atât din punct de vedere cultural cât și religios, despre conflictul dintre autonomia morală și coerciția statală, precum și despre problemele dreptății sociale și a drepturilor omului.

La ora actuală în România și în țările din blocul post-comunist studiile și cercetările despre teoria lui John Rawls sunt rare în comparație cu țările anglo-saxone sau cu cele cu tradiție

¹ Freeman, S.; *Rawls*, Routledge, London, 2007, p. 457.

democratică. Importanța cercetării acestui concept este astăzi mare deoarece trăim într-o lume în care inegalitățile și nedreptatea par să se accentueze, iar oamenii încep să nu mai aibă încredere într-o societate democratică și dreaptă în care toți cetățenii să fie egali în fața instituțiilor publice.

Argumentul lui Rawls că teoria sa ar fi una kantiană, în aspectele sale cele mai importante, a stârnit foarte multe critici. Este dificil de analizat cât de kantian este Rawls. Alți filosofi contemporani, precum utilitariștii au evocat în teoriile lor numai câteva principii kantiene, însă Rawls a fost mult mai sistematic. Stephen Darwall scrie că referințele către Kant la care Rawls face trimitere nu sunt numai retorice sau așezate acolo pentru înțelegerea noastră. Ceea ce leagă aceste referințe dispersate în întreaga lucrare rawlsiană privită în ansamblul ei, este efortul de a furniza un suport kantian diferitelor nivele de teoretizare. Ele sunt o parte importantă în argumentația teoriei dreptății rawlsiene ca imparțialitate.¹

Darwall spune că în ultimele decenii de după al doilea război mondial filosofia morală și politică a fost elaborată ca un răspuns kantian la ascensiunea filosofiei emotivismului inspirat de Hume după primele decenii ale secolului al XX-lea. Viziunea că o judecată morală ar fi expresia sentimentului, independentă de rațiune, a provocat un răspuns kantian. Pentru Kant orice atitudine morală este bazată pe rațiuni întemeiate pe convingere sau persuasiune, în schimb gusturile și preferințele sunt individuale. Cu alte cuvinte emotivismul aduce o imagine falsă despre sensibilitatea noastră morală.² Tot așa și utilitarismul eșuează în această privință deoarece dă o atenție insuficientă naturii noastre de ființe raționale, de agenți morali raționali, mai concret spus.

După părerea lui Darwall nu există niciun dubiu că interpretarea kantiană a dreptății pe care Rawls a întreprins-o ar fi

¹ Darwall, S.L.; *Is there a Kantian Foundation for Rawlsian Justice?*, în *John Rawls' Theory of Social Justice*, eds. H.G. Blocker și E.H. Smith, Ohio University Press, 1980, p. 316. Citatele din lucrările străine sunt traduse de autoare, dacă lucrarea respectivă nu este deja tradusă în limbă română.

² *Ibidem*, p. 313.

fost inacceptabilă pentru Kant.¹ Scrierile acestuia au fost în substanță mult mai profunde. Și totuși, spune Darwall, este posibil ca preocupările fundamentale ale lui Kant, exprimate în lucrările sale despre fundamentele eticii, să fi oferit un suport important teoriei lui Rawls.

Are Darwall dreptate în această privință? Se poate oare găsi suficient suport în opera lui Kant pentru a sprijini teoria rawlsiană a dreptății?

Filosofia politică a lui Kant nu a fost atât de cunoscută în lumea anglo-saxonă așa cum au fost operele sale critice. Ceea ce frapază de la bun început este că Rawls nu a fost atât de influențat de teoria politică a lui Kant cât mai degrabă de teoria sa morală. Acest lucru poate să pară ciudat deoarece Rawls a încercat totuși să ofere o teorie politică a dreptății în stil kantian. În lucrările rawlsiene se fac deseori referiri, în mod special, la *Întemeierea metafizicii moravurilor* și la *Critica rațiunii practice*, care formează teoria morală la Kant. În schimb la *Metafizica moravurilor*, în care Kant a expus pe larg teoria sa despre dreptate și politică, Rawls nu a făcut aproape nicio referire.

De ce trimiterile către filosofia politică kantiană a dreptului, a statului sau a constituției sunt foarte puține, în lucrările lui Rawls, în comparație cu cele ce trimit spre filosofia morală kantiană? Kant însuși a considerat că nu poate să întemeieze o filosofie politică pe principii morale și a căutat o altă justificare principiilor dreptății. A găsit Rawls oare o altă cale pe care Kant a neglijat-o sau are teoria rawlsiană imperfecțiuni pe care Kant le-a anticipat și într-adevăr nu se poate justifica o filosofie politică a dreptății pe principiile stipulate în *Întemeierea metafizicii moravurilor* și în *Critica rațiunii practice*? Încercăm în cele ce urmează să oferim un posibil răspuns acestor întrebări.

Primul capitol are ca temă filosofia politică a dreptății la Kant și la Rawls. Începem cu o definiție a ceea ce a însemnat filosofia politică începând de la Platon și Aristotel și parcurgând apoi întreaga perioadă scursă de atunci și până în zilele noastre. Filosofia

¹ Darwall, S.L.; *Op.cit.*, pp. 311-312.

politică a avut de-a lungul secolelor ca sarcină clarificarea conceptuală a ideii de dreptate politică. Otfried Höffe remarcă faptul că această tradiție este însă întreruptă în secolul al XIX-lea. Când nu mai există o filosofie politică critică care să se ocupe de clarificarea conceptului dreptății politice apar două tendințe periculoase, constată Höffe: fie un dogmatism politic manifestat prin pozitivismul dreptului, fie un scepticism politic, adică anarhismul. Ambele curente trebuie combătute printr-o filosofie politică critică. Rawls scrie că filosofia politică are patru roluri importante: cel practic; cel orientativ; cel de reconciliere; și rolul de a proba limitele practice posibile.

Capitolul continuă cu o caracterizare a filosofiei practice. La Aristotel filosofia practică se ocupă numai de lucruri empirice, fiind o filosofie secundară. Filosofia primară este cea teoretică (*sophia*). Apoi de la Aristotel și până la Kant filosofia practică are în primul rând rolul de a răspunde la întrebarea cum putem să trăim mai bine și cum putem să fim mai fericiți.

Kant dorește să elibereze complet filosofia practică de empirism. El caută legi a priori pe care autonomia voinței libere și le dă sieși. Și la Kant fericirea este importantă dar accentul este pus pe datoria morală. Rawls dorește o sinteză între empirismul și formalismul kantian în morală. El nu este mulțumit de dihotomia lumii fenomenale și noumenale a lui Kant. Rawls spune că sfera practică este ghidată de conceptul de rezonabilitate care trebuie distins de raționalitate. Raționalitatea nu implică în mod necesar moralitatea. În schimb rezonabilitatea este capacitatea de a lua în considerare opiniile și sentimentele celor din jur. Vom vedea că acest concept este fundamental în teoria rawlsiană.¹

Capitolul al II-lea examinează critica care a apărut după lansarea conceptului *dreptății ca imparțialitate*. Critici cum sunt de pildă O'Neill și Ripstein consideră că teoria rawlsiană este prea instrumentalistă, un lucru pe care Kant niciodată nu l-ar fi acceptat.

¹ Cuvintele *rezonabil/rezonabilitate/nerezonabil* apar de exemplu în *Political Liberalism* de 439 de ori, în comparație cu *libertate/libertăți* care apar de 374 de ori și *rațional/raționalitate* numai de 127 de ori.

Principiul diferenței rawlsian (principiul *maximin*) pare să ridice cele mai multe probleme. Alți critici, de exemplu Habermas și Höffe, nu sunt de acord cu rezerva rawlsiană față de epistemologie, Rawls fiind de părere că dreptatea ține de o altă sferă, cea social-practică în care vorbim mai puțin de adevăr și mai mult de ceea ce este rezonabil.

Capitolul al III-lea analizează conceptul de constructivism moral-politic. Aceasta este o metodă pe care atât Kant cât și Rawls au folosit-o pentru a justifica teoriile lor. În constructivismul lor conceptul cheie este autonomia persoanei libere și egale. La Kant autonomia și libertatea persoanei apare în posibilitatea de a da ei însăși legi, maxime, pe care le testează prin procesul imperativului categoric pentru a construi imperiul scopurilor. La Rawls autonomia indivizilor liberi și egali este exprimată prin poziția originară în care indivizii aleg principiile dreptății în spatele unui văl al ignoranței.

Atât teoria rawlsiană cât și cea kantiană sunt deontologice. La Kant acest formalism înseamnă că binele moral este independent de faptele empirice contingente. La Rawls formalismul se reflectă în prioritatea dreptății asupra binelui particular. Dreptatea are prioritate absolută iar binele particular, faptele contingente, nu au dreptul să o încalce.

În capitolul al IV-lea studiem implicațiile principiului diferenței (principiul *maximin*) și critica despre distribuirea resurselor și desemnarea clasei celei mai dezavantajate. De exemplu Nussbaum și Sen critică teoria rawlsiană deoarece nu definește mai clar clasa cea mai dezavantajată și nu ia în considerare indivizii cu incapacități. Rawls răspunde că teoria sa este foarte generală și nu poate să intre în detalii în ceea ce privește clasa cea mai dezavantajată. Acest lucru trebuie lăsat la latitudinea fiecărui stat particular. Nozick este împotriva unei distribuiri coercitive a resurselor deoarece s-ar încălca libertatea omului. El consideră că orice transfer al resurselor este corect dacă indivizii au fost de acord de la bun început cu el. Rawls răspunde că orice transfer implică și părți terțe și în timp transferurile devin nedrepte dacă nu sunt reglate de un sistem de bază drept.

În capitolul al V-lea, în urma criticii, Rawls caută în *Political Liberalism* să ofere o justificare mai solidă conceptului de *dreptate ca imparțialitate*. El propune o nouă teorie a consensului suprapus prin rațiunea publică ce este detașată de orice teorie filosofică, religioasă sau comprehensivă. Acum, *dreptatea ca imparțialitate* nu este decât una dintre multiplele teorii comprehensive și filosofice. Dar Rawls rămâne convins că acest consens suprapus, în cele din urmă va alege *teoria ca imparțialitate* pentru a se crea o societate bine-ordonată.

În *Political Liberalism* accentul este pus pe politic și pe pluralismul societăților democratice contemporane. Dreptatea politică este ghidată de rațiunea publică în care persoane libere și egale poartă un dialog rezonabil despre principiile de bază ale societății, detașat de orice filosofie, morală sau religie. Criticii au considerat că această nouă teorie nu este justificată într-un mod temeinic și ar conduce spre un relativism cultural. Am găsit o justificare în facultatea de judecare la Kant. Rezonabilitatea ține de capacitatea de a judeca particularul din universal și invers. Rezonabilitatea este un dialog social inter-individual continuu. Ea implică capacitatea ce ne permite explicarea alegerilor noastre și justificarea acestora în sfera socială. Urmăm pe Nagel și considerăm că judecarea privată este folosită în domeniul etic privat. Dar judecarea publică are de-a face cu dreptatea socială publică. Trebuie precizat, așa cum face Rawls, că nu există în schimb o rațiune privată. Rațiunea este publică, universală.

În *Political Liberalism* Rawls pune problema coerciției și justificării puterii politice, un lucru care a lipsit complet în *A Theory of Justice*. Coerciția puterii politice este legitimă numai dacă toți indivizii sunt de acord prin rațiunea publică că legile ei sunt drepte. Acest principiu este asemănător principiului lui Kant al dreptului universal.

Capitolul al VI-lea analizează cosmopolitismul kantian și anti-cosmopolitismul rawlsian. Capitolul începe cu o descriere istorică a conceptului de cosmopolitism și conotația acestuia în filosofia contemporană. În *The Law of Peoples* Rawls dezamăgește multe așteptări ale unor filosofi care au sperat că li se va oferi o teorie

distributivă a dreptății internaționale. Rawls nu a făcut acest lucru, probabil pentru că nu a vrut să repete eroarea din *A Theory of Justice* și să recurgă din nou la metoda alegerii raționale. Remarcăm faptul că teoria sa a dreptății internaționale este o variantă mai nouă a cosmopolitismului kantian. Cele două teorii sunt remarcabil de asemănătoare. De fapt teoria rawlsiană se duce mai departe și include nu numai state liberale (republice la Kant) în federația statelor ci și state decente.

Nici Kant, nici Rawls, nu au vrut un guvern mondial în legea popoarelor pentru că au fost convinși că acest lucru ar conduce la un despotism mondial. Rawls caută o cooperare dreaptă, reglată prin legea popoarelor, între statele liberale bine-ordonate pe de-o parte și cele decente pe de cealaltă parte. Întrebarea este dacă această teorie internațională este suficientă pentru condițiile puse de globalizare? În stilul kantian, Rawls lasă o porțiță deschisă: Dacă vreodată statele bine-organizate liberale și democratice ajung să respecte legea popoarelor pe deplin nu este exclus ca și dreptatea distributivă globală să se rezolve de la sine. Accentul este pus pe *habitus* în stilul aristotelic. Instituțiile de bază drepte dezvoltă în societate cetățeni drepecți care încep să aprecieze valorile ei și care în timp dezvoltă simțul dreptății.

Capitolul al VII-lea este un dialog post-metafizic în filosofia moral-politică contemporană unde încercăm să punem filosofia lui Rawls în contextul proiectului post-metafizic lansat de Heidegger. Cel din urmă a dat o nouă direcție filosofiei contemporane. Critica lui a fost împotriva gândirii metafizice care nu ajunge la esența lucrurilor. Această gândire a culminat în gândirea tehnologică modernă care alienează omul, devenind un obiect printre altele, supus calculului eficienței. Alți filosofi îl urmează pe Heidegger și spun că politica contemporană este redusă la gândirea tehnocratică și la cea a calculului. Omul devine un mijloc printre altele în aparatul puterii politice.

Pentru a ne elibera de această gândire trebuie să fim capabili să purtăm un dialog. *Dasein*-ul este ființa deschisă către dialog. Heidegger subliniază faptul că în dialog este nevoie și de capacitatea de a se asculta unii pe alții. Cum este în măsură filosofia

lui Rawls să răspundă la această nouă cerință? Teoria lui Rawls nu este radicală în niciun mod, ci este de fapt o încercare de a justifica o societate democratică pluralistă și liberală. Prin conceptul său al rezonabilității, rațiunea publică poartă un dialog într-un mod rațional și rezonabil între indivizi liberi și egali. Rezonabilitatea oferă un mijloc de înțelegere acestui dialog post-metafizic ce ar putea fi posibil. Ea implică un dialog continuu, un omnilog intersubiectiv.

I. FILOSOFIA POLITICĂ A DREPTĂȚII LA KANT ȘI RAWLS

O preocupare persistentă a filosofilor politici a fost definirea dreptății și aranjamentelor care ar crea și ar perpetua dreptatea în societate. În mod curent se distinge filosofia politică clasică de cea modernă. Filosofia politică clasică începe cu Socrate, Platon și Aristotel, iar cea modernă cu John Locke, Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau și Immanuel Kant.

Primii filosofi care au început să cerceteze omul și societatea în care acesta trăiește au fost sofiștii. Până la ei filosofii se întrebau numai despre natura lucrurilor înconjurătoare. Pentru sofiști, cuvântul *sophia* semnifică în primul rând priceperea în viața politică.¹

Gheorghe Vlăduțescu spune că sofiștii s-au îndreptat către o filosofie a omului, dar plecând de la politică și de la morală. Filosofia lor rămâne o filosofie politică și morală. Sofiștii sunt inventivi și sugestivi. Motivele cărora li se aplică aveau să rodească dezvoltări multiple. „Ca Socrate și ca socraticii, sofiștii, mai înainte de toate, sunt educatori publici. Cu ei, sau și cu ei, înțelepciunea (*sophia*), zicând după Cicero, a coborât din cer pe pământ, și în suflet adică a început să fie un bun al tuturor, trecând într-o paideia. Până în epoca lor, până la Socrate și până la sofiști, înțelepciunea și, mai cu seamă, iubirea de înțelepciune (*philosophia*) aveau încă un caracter oarecum esoteric, deci țineau încă de o școală în oarecare măsură închisă. ... Sofiștii aduc înțelepciunea în viața publică și vor să facă din ea un habitus politic și moral pentru un om care, pentru a-și realiza condiția, nu mai trebuia să se lase manevrat.”²

La sofiștii omul devine măsura lucrurilor iar legile nu provin dintr-o ordine divină imuabilă ci sunt simple convenții între

¹ Hadot, P.; *Ce este filosofia antica*, trad. G. Bondor și C. Tipuriță, editura Polirom, Iași, 1997, p. 50.

² Vlăduțescu, Gh.; *Ontologie și metafizică la Grecii Presocratici*, editura Paideia, București, 1998, p. 207.